



كلية الآداب

حوليات آداب عين شمس المجلد 50 (عدد يوليو – سبتمبر 2022)

<http://www.aafu.journals.ekb.eg>

(دورية علمية محكمة)



جامعة عين شمس

## الذكريات في المسرحية العبرية المعاصرة (اجراس وقطارات) انموذجا

علي محمد رشيد\*

جامعة بغداد / كلية اللغات / قسم اللغة العبرية  
ali2016@colang.uobaghdad.edu.iq

### المستخلص:

يسعى هذا البحث إلى الوقوف على طبيعة العلاقة التي جمعت بين الكتابة والذكريات، وهذه الذكريات قد منحت مسرحية (اجراس وقطارات) للاديب يهودا عميحاي عمرا جديدا، اخرجتها من قالب لآخر، واعادت رسمها وإنتاجها عبر الكلمات والتخييل، وبما أنها تكون مفاتيح درامية مهمة، فإنها منحت الكاتب القدرة على المناورة.

وتجسد هذه المسرحية جزءا من معاناة الكاتب وجزءا هاما من حياته، حيث تمثل رحلة في ذكريات الماضي التي حاول من خلالها الكاتب سرد أحداث عاشها وعرفها من اصدقائه واقربائه، وهي أحداث النازي وانعكاساتها على نفسية اليهود. فهذه المسرحية بمثابة رحلة تحمل في طياتها الكثير من مشاعر الحزن والقلق والتمزق، كما اتسمت بالشكوى المرة الموجهة التي جعلتها تعيش في ذكريات اليمية. وقد حاولت هذه الدراسة تتبع معاناة الشخصية الرئيسية وباقي الشخصيات من حالات اغترابية، وانعكاسها على الحالة النفسية والشعورية للذات التي جسدها الكاتب تجسيدا فنيا متميزا كشف بوضوح عن طبيعة العلاقة بين عالم الواقع وعالم الذكريات لدى الشخصيات، وعما تنسم به من تعارض وتناقض وشعور بالإحباط والضياع والاعتراب.

**كلمات مفتاحية:** الذكريات، اجراس وقطارات، يهودا عميحاي

تاريخ الاستلام: 2021/11/15

تاريخ التحكيم: 2021/11/15

تاريخ قبول البحث: 2021/12/2

تاريخ النشر: 2022/9/30

## הקדמה

המונח זיכרונות הוא פשוט באמצעות המושג שלו, אך הוא עמוק מאוד מכיוון שהוא כולל את העבר, ההווה והעתיד של הפרט, לכן, זיכרונות מוקדמים היו כלי חיוני שעזר לחשוף את הצד הפסיכולוגי באישיותו של הפרט עוד מימי קדם. הזיכרונות מהווים אחד המניעים העיקריים של הסופר לשאוב מהם ולבנות על חומר בדיוני, מסצינות החקוקות בזיכרון, הן הופכות למפתחות לעולם הבדיוני הרצוי, זיכרונותיהם של סופרים על מקומות והתמונות שהם מאחסנים עליהם משמרים זיכרונות הקשורים אליהם. כך שהזיכרון חופף עם המקום, והוא חלק ממנו, כך ששיקום המקום הוא באמצעות הזיכרונות הקשורים אליו, והזמן עצמו. הזיכרונות הופכים לכלי לערבוב מקומות וזמנים בשירות הזמן הבדיוני שאינו מוגבל על ידי עבר או הווה, היצירה הספרותית חיה לעומת זאת בזיכרונות שהוחזרו, וכאן איננו מתכוונים לזכרונות אישיים בלבד, אלא לזכרונות משותפים מאירועים שהשפיעו עמוקות על זכרם של עמים, והפכו למורשת פופולרית שיוצרים באמנות ובספרות יכולים לשאוב ממנה. ועליו הם בונים את עולמם, תוך שהם יוצרים את מה שהם ממלאים בחללים שעשויים לחלחל לאותם זיכרונות, כלומר, יצירת זיכרונות ביטחוניים בדיוניים. הדמיון כאן הוא מושיע וכלי מתחדש ללא הרף התורם להתגבשות המשחק הסיפורי בהתאם לשאיפותיו של הרומן ולחזון החדשנות והניסויים.

## מטרת המחקר:

נסתפק בהתנסחות המאבחנת הבאה: כאשר קוראים במחזו של עמיחי על המאבק הפנימי המר והנואש הניטש בין שני הקטבים היריבים, העבר וההווה על הפער המתוח הנבעה בין אבות ובנים, פער שבו מזדקרים יריבות ואיבה.

## שאלות המחקר

מהם הזכרונות וכיצד הם נוצרים?

מהם הגורמים להיווצרות זיכרון?

## גבולות המחקר

השתמשתי במחקר זה את המחזה המפורסם של עמיחי שנחשב פסגתו הדראמי בעיני רוב המבקרים.

## חשיבות המחקר:

המחקר עוסק באינטרטקסטואליות במחזותו של עמיחי המהווה ביטוי ייצוגי של תופעה מכאיבה ההולכת ונעשית דומיננטית יותר ויותר. ועולם התוכן המתגלה במחזה הנדון מעלה תיאורים של הווי יהודי, קישור להיסטוריה היהודית.

המחקר הזה מחולק לשני פרקים עיקריים, דנתי בפרק הראשון את מהות ונושא הזיכרונות, וכיצד הם בכלל נוצרו, עם הצעות רוב חוקרי הפסיכולוגיה בענין זה, וגם כן קצור נמרץ של הסופר יהודה עמיחי, ובפרק השני שפכתי את האור על המחזה הזה עם הזכרונות שבו.

## הפרק הראשון – א מהות הזכרונות :

זיכרונות הם דברים ודברים בחיינו שעשויים להיות בלתי מוחשיים, אבל הם עובדים על התהוות הדמויות, ולהפוך את חיינו מאוחר יותר, ושולטים באופן שבו אנו מתמודדים עם נסיבות, מצבים ואירועים בחיינו העתידיים. באמת, אנחנו נוסטלגיים בכל פעם שאנחנו מבקרים במקומות או פוגשים אנשים שיש לנו זיכרונות מיוחדים איתם, או בכל פעם שאנחנו לא מצליחים להסתגל למצבים שהנסיבות מכריחות אותנו לקבל. פסיכולוגים רואים את זה אחד הטריקים ההגנתיים המשמשים את תת המודע כדי להגן על האדם מפני לחץ ולהפחית לחץ פסיכולוגי. ברגע שמתחילים להופיע תחושות שליליות המוח מזמן באופן לא מודע זיכרונות חיוביים מהעבר, ומספק לו מטען של חום ואופטימיות להתמודד עם המצב הנוכחי של תסכול.

הזיכרון הוא אחד המנגנונים המורכבים של המוח האנושי, תפקיד הזיכרון הוא לרכוש ידע, התנסויות וחווייות, לאחסנם במאגרים שונים ולהעמיד אותם לרשותנו בשעת הצורך. בעזרת הזיכרון אנו מסוגלים לזהות אדם ולכנות אותו בשמו, להשתמש במילים המתאימות ולבנות את המשפט בסדר הנכון, ללמוד מקצוע, לרכוש מומחיות וגם להניע את הגוף – ללכת, לשחות, לרקוד או לנהוג. למעשה, מאחורי כל מחשבה, פעולה ותפקוד, החל בתפקודי החיים הבסיסיים ביותר וכלה במורכבים והמסובכים שבהם, נמצאים מנגנוני הזיכרון השונים<sup>(1)</sup>. לפני כמה שנים נשאל המשורר אבות ישורון בריאיון ששודר בתוכנית טלוויזיה מהו הזיכרון בשבילו, והוא השיב בהתרגשות: "הזיכרון הוא הנעליים שלי, אני הולך על הזיכרונות." בשפת הדימויים תיאר המשורר את איכויותיו המיוחדות של הזיכרון. דווקא נעליים. כה מוחשיות, כה ארציות. לא קופסת אוצרות או ספריית הנפש. נעליים: וכי מה היינו עושים בלעדי הנעליים שעוזרות לחבר אותנו לקרקע, שומרות על היציבות ומונעות עייפות מהרגליים כשאנו צועדים קדימה<sup>(2)</sup>.

זו מהות הזיכרון: לשמש בסיס עמידה איתן ולהניע קדימה ולא לאחור. בניגוד להנחה המקובלת, התפקיד המרכזי של הזיכרון האנושי אינו לשמר את העבר. תפקיד הזיכרון לבחור מתוך המאגר העצום של הידע וההתנסויות את הדברים הרלוונטיים לתפקוד בהווה ולתכנון העתיד, וכפי שעלינו לבחור את הנעליים הנכונות, כאלה שאינן צרות ואינן לוחצות, כך נעשה שימוש גם בזיכרונות הנכונים. נבחר את אלה שאינם כואבים או מייסרים, אלא מעניקים נחמה וביטחון ונותנים תנופה לעתיד<sup>(3)</sup>.

כאשר אנו מדברים על זיכרונות, אנו מתייחסים לרוב לזיכרונות מודעים או מפורשים. עם זאת המוח מסוגל לקודד (לשמר) זיכרונות מובחנים במקביל לאותו אירוע, חלק מהזיכרונות הללו מפורשים וחלקם תת מודע או מרומז. והזיכרונות הללו הם דיווחים ואירועים שמספר הפרט על העבר, אם האדם יחזור לעבר עם חשיבתו ומוחו, הוא יזכור את הדברים והמצבים שהותירו השפעה רבה על עצמו. במיוחד מהבחינה הפסיכולוגית והרגשית, זהה לאורח חייו הנוכחי, בעניין זה אשים דגש על השקפותיהם והצעותיהם של חשובי הפסיכולוגיים אנסה לחקור ולהבין את המשמעויות הנלוות לזיכרון.

אצל פרויד (1856 – 1939) וחסדיו, באמצעות הזכרונות מאופשר לנו לדאת את האדם, ולפרש ולחלץ את הזיכרונות הבסיסיים ביותר, תוך עזרה בצמיחת אישיותו, המהווה אותה מלכתחילה, והוא אומר: "הזיכרונות שיש לנו הם שלנו מחויות קודמות, משילוב חזותי ממשי, חוויה ועם מה ששמענו מאחרים." פרויד גם שם לב לזיכרונות כואבים, ויש לדכא אותם עד כמה שאפשר. במקרה זה, זיכרונות קבורים עמוק בתת המודע והם מוחלפים בתודעה במקום ריק, או בזיכרונות שווא שונים. הזיכרונות הכואבים הללו הקבורים בתת המודע, אשר המוח המודע אינו זוכר, אינם חסרי השפעה זה עשוי לעצב את התנהגות הפרט ולשלוט בהחלטותיו וכמה שהוא אוהב ולא אוהב מבלי לדעת זאת<sup>(4)</sup>. אלפרד אלדר מגדיר את הזכרונות: זיכרונות הם תופעה ביולוגית ועל בסיס עיקרון זה; זו תופעה דינמית המאופיינת ביעילות מתמשכת, ובכך, החשיפה לגירויים המפעילים לחזור את הזיכרונות הקשורים לטראומה מפעילה את מערכות העצבים האחראיות לאחסון זיכרונות, זה כולל הפעלה חשמלית של מעגלי עצבים וכן תהליכים המתרחשים בתוך התאים<sup>(5)</sup>. חוקרים רבים – כמו פנון, כאהן, הולמוז ומוסאק ואחרים – מאמינים כי זיכרונות טראומטיים הם סוג של תגובת איום מותנית, לדוגמא, עבור אדם ששרד תאונת אופניים, לראות משאית דומה לזו שהתנגשה בו כשהתקרבה במהירות עלולה לגרום לליבו לרוץ ולהזיע. לאדם ששרד תקיפה מינית; ראיית המבצע או מישהו דומה עלולה לגרום לרעד, תחושות ייאוש ורצון להסתיר, לברוח או להילחם. תגובות אלה מופעלות באופן אינסטינקטיבי, ללא קשר לשאלה אם הן מלוות בזיכרונות מודעים של טראומה או לא<sup>(6)</sup>.

זיכרונות מודעים של טראומה מקודדים ומאוחסנים במקומות שונים במוח, אשר, בתורו, מטפל בהיבטים שונים של החוויה. זיכרונות כנים מהטראומה משקפים את אימת החוויה המקורית, זיכרונות מפורשים מטרומה הם בדרך כלל ברורים יותר, מושחזים וארוכים.

### ב - השימוש הפסיכולוגי של זיכרונות:

השימוש בזיכרונות בכדי לקבוע מצב רוח אישי להשגת מטרה ניתן לראות בבירור בהתנהגות היומיומית של האנשים. אם אדם היה סובל ממכשול שהוביל לאכזבה שלו ולמניעת המוטיבציה שלו, אז אדם כזה היה זוכר לזכרו את המכשולים הקודמים, אם אדם זה סובל ממנכוליה, כל זיכרונותיו יהוו מקור לפסימיות ועצב. לעומת זאת, אם אדם הוא עליז, שמח ואמיץ, הוא בוחר לזכור מערך זיכרונות אחר, שכולם יהיו אופטימיים ומאושרים. באותו אופן, אם הוא נתקל במכשול, הוא יזמן זיכרונות שיעזרו לו לעצב את המצב בו הוא יתמודד עם אותו מכשול<sup>(7)</sup>. העבר, ההווה והעתיד מהווים גם את המתח הפנימי והחיצוני של האדם שאיתו הוא מחובר עמוק ומשאיר את חותמו בחייו, הזמן יעיל, כלומר זו תחושה חזקה שתמיד משאירה את חותמה, ללא קשר למידת ההשפעה השלילית או החיובית, בחיי היומיום שלנו אנו עומדים תמיד עם שתי נקודות עיקריות: הראשונה היא "עכשיו" או הרגע הנוכחי, האחרת היא תחושת זרימת הזמן וזרימתה מהעבר לעתיד<sup>(8)</sup>.

הפילוסוף "הנרי ברגסון" טוען גם כי הזיכרון הוא תמצית הקיום שלנו, שכן הוא מהווה הרחבה של העבר אל ההווה והווה שלהם יחד. עם זאת, ההווה אינו תוצאה של הצטברות, אלא מדובר במעשה איכותי ובצורה של חדשנות מחודשת, כאילו מסלול המסע בזמן, גיוון של תו מוזיקלי יחיד הבונה גשרים בין מרחב לזמן, בעבר להווה, העבר שלא חוזר בזמן אובייקטיבי, הזיכרון הצליח להחזיר אותו לעצמי ולנצח את מונטוניות הזמן. כך אנו יכולים לדחוף את הזמן האובייקטיבי לעצמי דרך המוח, כי המוח הוא זיכרון והזיכרון הוא זמן, התודעה, אם כן, היא זמן, ואת הזמן ניתן לגרור אל הזיכרון הפסיכולוגי הפנימי, דרך הנפש, ולכן מוגבלת לזמן לינארי מבחון. לכן הזמן הפסיכולוגי יהיה פנימי. " הניצחון של הזמן הפסיכולוגי ניכר כזמן סובייקטיבי הנמדד על ידי המצב הרגשי של בעליו. ביכולתו לחצות גבולות זמניים וחילוקים אובייקטיביים חיצוניים (עבר, הווה ועתיד)<sup>(9)</sup> כך אנו רואים כי זיכרונות משותפים עם החלומות באותה מטרה, כאשר יש אנשים שצריכים לקבל החלטה, רבים מהם חולמים על אחת הבחינות שהצליחו לעבור בהצלחה, כאן הם רואים שההחלטה אינה אלא מבחן, לכן הם מנסים לשחזר את האווירה הקודמת בה עברו בהצלחה את הבחינה.

### ג - שימוש הזכרונות בספרות :

זיכרונות הם תופעה שיש לה נוכחות בולטת בספרות העולמית, שכן התקופה שילבה סתירות רבות שהביאו למשברים שונים. פוליטית, חברתית, אינטלקטואלית ומוסרית, שהביאה לזעזוע שהרעיד את הכותב, והייתה לו השפעה קשה, החוויה הספרותית שיקפה צורות של חשדנות וחרדה השולטות בהווה האנושית, כמו גם דימויים על חוסר האמון של הכותב באירוע. תחושת ניכור, ניכור וגעגוע למולדת הם מהתחושות האנושיות הגבוהות ביותר שהציגה ספרות העולם בשירה ובפרוזה. הטקסט הספרותי מגיע לרמות ההדר הגבוהות ביותר כאשר הוא מתגלה על ידי חוויה אמיתית<sup>(10)</sup>. אולי הסופר מחייה את הזיכרונות על ידי חשיפתם והצגתם כאילו הם הדרך שלו קדימה. או כאילו הם ניצוצות של סיפורים שהוא משחזר, או כאלה שהוא יכול להנדס ולבנות עליהם, מכאן שתחיית הזיכרונות היא מתנת הרומן והכיף של הסופר, שמאפשר את ההליכה שלו בשבילי הדמיון ומבוכ המציאות יחד. ולעיתים המסע של הסופר לחיפוש זיכרונות הוא מסע של חיפוש עצמי אחר העיר האבודה, על ההיסטוריה הגנובה, על השינוי הסוחף שהחריב את מבנה האנשים ואת המקומות בהם הם התגוררו יחד.

#### ד - יהודה עמיחי האיש ויצירותיו

סופר , משורר , מחזאי ישראלי , באישיותו , בחייו וביצירותיו , נתגלם את המודרניזם העברי, באישיותו נתרכזו סיבוכי איש הדקדנס וסילופיו , כאילו כדי להיאבק עם טבעו , עם נשמו האצילית , שאיפות לנעלה , ליפה ולמסתורי, הוא נולד בעיר וירצבורג בגרמניה למשפחה יהודית אורתודוקסית, והוא למד גם עברית וגם גרמנית. משפחתו עלתה לפתח תקווה בשנת 1935 כאשר פלסטינה בשבי המנדט הבריטי. שנה לאחר מכן הם עלו לירושלים. והשתתף כחייל בגיל צעיר עבור הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, ובהמשך שירת בתוקפנות המשולשת נגד מצרים ומלחמת אוקטובר<sup>(11)</sup>. הוא למד תנ"ך וספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. ספר השירה הראשון שלו התפרסם ב- עכשיו ובימים אחרים בשנת 1955. מאוחר יותר כתב שירה כשגר בברקלי, אוניברסיטת ייל, אוניברסיטת ניו יורק ואחרים. הוא אהב שלום ופיוס, ועבד יחד עם כמה סופרים ערבים. הוא נפטר בשנת 2000 בגלל סרטן<sup>(12)</sup>. בנוסף לספרי שיריו, פרסם עמיחי גם כמה רומנים, מחזות וכמה תסכיתי רדיו. יצירתו תורגמה לשפות רבות (כ 40 במספר) , ובהן אנגלית , ספרדית , צרפתית וגרמנית<sup>(13)</sup>

#### הפרק השני -

#### א - מחזה פעמונים ורכבות - מבט כללי

המחזה הזה הוא סיפור מעודן. בעל ארבע מערכות, כתוב בחוש מידה היאה לנושאו הגלוי "השואה". מי שלא ידע מידה במלחמותיו על כל מה שהיה בעל ערך של אמת בעיניו הניח במחזה זה, כי בשעה שהדבר נחוץ לאמנות, יודע היא לשמור על חוש מידה ועל התאפקות. הוא ידע כי בלשון האמנותית אין להתאפקות מרוות את עוצמת הרעוע. להפך, היא עוד מגבירה אותה.

#### דמויות המחזה:

הנס יוחנן : גבר בן 40 , גיבור המחזה ניצול שואה או ישראלי יליד אירופה , שב לגרמניה לעיר זינגבורג מקום הולדתו של הסופר עצמו- לאחר מלחמת העולם השנייה.

הדודה הנרייטה: אשה זקנה , קרובתו של הנס ששרדה ונותרה בבדידותה.

הנזירה תריזה: נזירה זקנה ,

אדון רוזנברג: מורה לשעבר , בעל קול זקן.

גברת רוזנברג: קול מונוטוני , כשל אשה המדברת מתוך חלום מתמיד.

#### מקום המחזה:

גרמניה עיר , זינגבורג בבית האבות היהודי.

#### זמן המחזה :

אמצע שנות החמשים , אך יש חזרה לעבר

#### עלילת המחזה :

הנס יוחנן יצא לארץ מולדתו גרמניה במטרה לפגוש קרובים ושכנים ששרדו, וכדי לבקר את דודתו הנרייטה, הגרה בבית-אבות יהודי, שהוא מקום ההתרחשות של המחזה. השיבה הביתה מוצגת במחזה זה כשיבה אירונית, טראגית, ומתוך פרספקטיבה כפולה של זמן:

ההווה והעבר. הרובד החיצוני של המחזה ברור למדי, אף על פי שהעמודים הראשונים כתובים בסגנון עצור כל כך. שעד פגישתו של הנס עם דודתו הנרייטה אין אנו יכולים לנחש אלא בקושי את כיוון העלילה הבנויה על פגישתם שאינן מתפרשות במקומן. רק מי שחש על בשרו את תחילת התקופה הנאצית יודע עד כמה דווקא דרך של תיאור באמצעות רמזים ורמזי רמזים, המגלים טפח ומכסים שטחיים, יש בכוחה להעלות מחדש את אימי

הימים ההם, בהם אפילו האימה נראתה כדבר שאינו מתקבל על הדעת. יהודה עמיחי מדגים לנו יפה, כיצד הספק, המתפרנס מן התקווה הקלועה. מתחלף לסרוגין באימת הנסיעה אל השחור ואל האבדון. זוועה זו של חילופי חוויות נוראות שאין יודע מי משתייהן נוראה יותר, היתה מנת חלקם של כל בני המשפחות הוותיקות בני דורו של הנס. הנס מבקש מדודתו ללכת עמו לירושלים ולגור שם, אך היא מסרבת ובחרה להישאר בבית האבות. המחזה מספר מנקודת מבטה של הדודה הנרייטה אחר שנים רבות בהם חיה בבית האבות.

### נושא המחזה :

שם המחזה " פעמונים ורכבות " שמתהווה משתי מלים, מרמז על הדימוי המרכזי שבו, הוא מרמז את צליל הפעמונים הנשמעים לאורך המחזה של הכנסיות, הנחשבים לאחד הסמלים הדתיים החשובים ביותר עבור הנוצרים, שכן הצלצול שלו מעיד על קיומו של אירוע מסוים, ואילו הפעמון מצלצל בעצב, בשמחה ובהזדמנויות אחרות, אך בדרכים שונות. וגם הוא מרמז על החילוף הממשיך והממהיר ועל הזמן שעבר ואינו חוזר, לכן, סבורני כי מחזתו של עמיחי הוא הראשון בין מחזות השואה. המצליח לתאר סיטואציה מסובכת זאת, ולא זו בלבד אלא שגם עולה בידו להמחישה באמצעות סגנונו המאופל. סגנון זה אינו מגלה לקורא את כל המתרחש, אלא מוליכו קדימה כמגשש באפלה במהסס ובלא מבין, בדומה לאותה דרך בה גיששו את דרכם גיבורי המחזה עצמם. ואשר בה התנסו גם קרבנות השואה. זכרונותיהם של הנס והדודה הנרייטה מילדות דרמה עצב בתוך גוף מזדקן בין קירתו של בית האבות העלוב, הפגישה עם הדודה, היא, למעשה, דחף פנימי ומסע ארוך אל העבר, ובכך תקוותיה של הנרייטה מתנפצות אל מול המציאות בהווה. אם כן ניתן לומר כי שהנושא העיקרי של המחזה הוא עולם הזכרון, התקוות שנדעכו, האשליה ורגשות האשמה ואל לעבר הנורא.

### ב - אופי הזכרון במחזה פעמונים ורכבות

עם התפתחות העלילה הולכים הדברים ומתבהרים. השיחה עם הדודה הנרייטה ועם שאר השרידים כם האחות תריזה הגרמנית, צלצלי פעמוני הכנסיות ושריקת הרכבות, והשיחה עם משפחת רוזנברג הירבים, הנם רמזים ברורים למדי. יהודי אירופה, ובמיוחד יהודי גרמניה, סבלו מרמות ניכור מרובות, מכיוון שהם סבלו מפורענות מרובה. נישול בכוח מהארץ, עקירה מהמולדת והלחצים וההטרדות איתם התמודדו במחנות ריכוז, בנוסף למצב של חרדה, חוסר יציבות ותחושת עקירה ואובדן, וזה נתקל בתגובות שונות, לפעמים נסוג מהמציאות כדי להציב את עצמו בשולי החיים, ולפעמים הוא נכנע למציאות ומתקיים איתה יחד, ולפעמים אנו מוצאים אותו מורד במציאות ומתקומם נגדו, ברמה האישית או הקולקטיבית.

השיחה עם הנרייטה. האומרת כי "הם" הנאצים חקרו ומצאו הבדלים מהותיים בין הקבוצות האתניות השונות, וכי "לא תרצח" באופן כללי ובלא שיטה הנו תורת הועים שמעולם לא הצליחו להגשימה. שהרי בני אדם תמיד נהגו לרצוח, אלא שעשו זאת בלי תכנית. בלי סדר ובלוי שיטה, ורצחו את האנשים הלא נכונים, היא הגדירה את יושבי בית האבות להנס כל אחד עם האסון שבו ועם טרואמתו מהשואה :

"זוהי גברת גרינפלד, האלמנה", אומרת הנרייטה להנס, "שלושת אחיה נשרפו. זהו מר לוויין חייט היה, שני בניו נורו ביום אחד"<sup>(14)</sup>

וגם

"הנה אדון שלוס, הם הרגו את בנו"<sup>(15)</sup> (שם, 15),

במחזה זה הכותב ניצל את הזמן בכוונה כמקצב פסיכולוגי שמביא את הקונוטציה שלו מהקשר שלו למצב הפסיכולוגי הפנימי של הדמות. היא עוברת מההווה בזמן השיח לזמנים אחרים, במיוחד העבר בגלל השפעתו על חיי האישיות המיידית. כאשר האישיות מושפעת מהזמן ומושפעת, היא מתקיימת יחד עם הזמן ומממשת אותה על

פי מצבה הפסיכולוגי והרגשי, אתה יכול לנקוט בעבר כדי לברוח מההווה המתדרדר ואז לחזור לעתיד, לצפות מראש מה יבוא בדרך של ציפייה וחלום. ובדומה לשיחה זו גם התמונה המתארת את הטרנספורט חן המתארת את הגיטו שהשליטה עליו נתונה באופן אירוני בידי הנרייטה. כל זאת מבלה בבירור את זהותה על הסיטואציה המתוארת. "רציתי לספר מה שקרה לעמי, אבל היססתי דרך לא שגרתית. לא עובדתית' במובן הסיפור הריאליסטי" אומר דמהבר בהקדמתי לסיפור זה עמיר, ואמנם הדבר נעשה.

ואולם מי שיבוא לטעון כי לפנינו מחזה שעיקרו חלק מתולדות השואה. יסלף את משמעותו, יעשה עוול למחבר ויגרום נזק גם לקורא. צמצומו של האמנות בכלל ושל הספרות בפרט כדי היסטוריה, ואפילו אין זו היסטוריה של מעשים ואף לא של אנשים קונקרטיים. אלא של תהליכי הרוח. האווירה. חוויות האימה והחרדה – גם צמצום זה מסלף את משמעותן של היצירות וגורם עוול הן למחבר הן לקורא, הנרייטה, יודעת את משמעותו של הביקור". ברי כי לא קל יהיה לה להוסיף ולחיות עם הידיעה שתצמח מאותו ביקור שהנס עובד בבית האבות בגרמניה". ואולם היא יודעת שעוד יקומו נביאי שקר אשר יטיפו לשכחה, אלא שמקווה היא כי ביקור זה יפקח עיניים ויעזור לזעוק באוזני העולם הגדול את האמת הגדולה. הנס יודע שתפקיד העבר וכן זה של ההווה להשפיע על העתיד. והוא, בניגוד להנרייטה עדיין מאמין במידת מה בעתיד. והוא גם יודע שהעבר כשלעצמו, כאשר אין הוא משפיע על ההווה ועל העתיד הנו חסר משמעות. ואולם המחזה מגלה לנו הרבה יותר אף מן הידוע להנס, דומה כי הסיפור שלפנינו מהגלה כתמרור אזהרה בדרך המוליכה אל התחום. לא רק זו של הנרייטה הפרט. אלא אף זו של המשפחות הוותיקות, דהיינו של העם העתיק המלומד בנסיעות ובנדודים. ההווה המושפל והמציאות המרה שהדמות חיה בבית האבות הם אחת הסיבות החשובות ביותר לניכור שלה מהווה שלה. וחזרתה אל העבר בתקווה שתמצא בו נחמה המקלה על שממתנו וניכורו של ההווה, כשהיא מבטאת את הגיבורה על חזון הזמן שלה דרך חווית הנישואין הקצרים ואובדן בעלה. הוא גרם לה להיות מודאגת, להיקרע ולאבד. הוא, בתורו, יצר קרע בזמן, כך שקול העבר נעשה חזק בזמן הנוכחי של הדמות. המספרת חיה בהווה, אך סיפורי העבר מתעקשים על זיכרונה ומספרים אותו בפרטיו הקטנים שדרכם הוא מבקש להחיות את העבר הרחוק בתקוותיו ובכאביו להפיג את סבל ומרירות ההווה, שיצר על ידי האירוע הכואב מצב של סערה פסיכולוגית ואובדן האיזון הפנימי של הגיבורה, במקום בו הזמן איבד את משמעותו בהווה האישיות ורכש את אופי המונוטוניות והשעמום, אשר שיקפו בבירור את מצבו הפסיכולוגי והרגשי של העצמי הזה. "זמן פסיכולוגי אינו כפוף למדידת השעה בדיוק כפי שהוא נתון לזמן אובייקטיבי, מכיוון שזה הזמן הסובייקטיבי שבעליו מודד במצבו הרגשי"<sup>(16)</sup>. הנרייטה גם מספרת להנס על 'נישואיה האבוד והקצר' לרודולף בעלה, במחנה הריכוז בטרזיינשטאט:

"הנרייטה : כן , הדודה הנרייטה היתה נשואה ! במשך שלושה ימים היתה נשואה. שוב איינה פרולין הנרייטה , אלא פראו הנרייטה ... כשבאתי למחנה טרזיינשטט עזר לי אדם אחד להעלות את מזוודותי , לעליית הגג שבה ישבנו צפופים. אחר יום עשו לנו חופה". בן שישים היה רודולף, עמדנו כפופים כדי לא להיחבט בתקרה הנמוכה. הרב רוטשילד נאם נאום קצר. אני זכרתי כל מילה, " יהיו קורות הגג הזה לכם לחופה , וייהפך לנו אבל למשתה , עוד ישמע בחוצות ירושלים, קול ששון וקול שמחה, בכינו כולנו". ואחר שלושה ימים ...

הנס: מה אחר שלושה ימים ?

הנרייטה : ( בהיסוס – מה ) הם .... הוא ... מת הרב רוטשילד הטוב. רודולף, קבל רישיון ללוות את הקרון לבית הקברות, שנמצא מחוץ לתחום המחנה , מלווה יחיד היה . משלא חזר , שאלתי במשרד ( פעמונים של מגדלנה ושל אוגוסטין ) שאלתי במשרד , ושלחו אותי לחזר המשמר. שאלתי ואמרו לי , כי

אמנם יצר איש בשם זה עם קרון המתים , אך לא היה לו רשיון . מה פירוש ? שאלתי , הרי היה לורשיון ! ,ואמרו לי בצחוק גדול : "היה לו רישיון לצאת, אבל לא רישיון לשוב", "רודולף הטוב!", שמעולם לא היה לנו אפילו חדר לעצמנו, אפילו פינה"<sup>(17)</sup>.

מצב העצב והחרדה ששלט על חיי הגיבורה בגלות גרם לה לחיות בצרות ובניכור עם הזמן שחי בבי האבות, שם החיים הופכים למשברים או בעיות בלתי הפיכות בלבד, הזמן מאבד מערכו במקום זה שמגלם את משמעות הגולה והאובדן, והופך לגובה אמיתי של האישיות, הורס אותה ומערער את שנתה, במקום זאת, הוא משאיר את השפעותיו המדכאות על גופה ותכונותיה, ובא לידי ביטוי במצבה הפסיכולוגי והרגשי, כמה מהדמויות בבית האבות היו נתונות לכוחו בזמן, והן נכנעו אליו והסתיימו בתמונות של מוות וחוסר אונים אל מול דיכוי וכוחו מכיוון שלא יכלו להתמודד עם הזכרונות העגומים בגרמניה, לאחר שחיו בעבר חיים מלאי תקווה ושמחה. לפני בוא הנאצים. עמיחי צייר לנו את דמויות המחזה כדוגמה מובהקת לתנועת הזמן שהטביעה את חותמה על גופם ועל רוחם התוססת. בהווה היא הופכת לגוף ללא נשמה. מחסור תקווה בחיים, היא מחכה לעתידה הלא ידוע. תחושת התבוסה והדיכאון של העבר הייתה מקור הכאב והייסורים של ההנאות שהתעוררו למציאות איומה, איפה שדמויות ההצגה לא הצליחו להתמודד עם ההווה שלהן בו אבדה משמעות החיים, בהווה מתדרדר ונטול כל משמעויות של שמחה ותקווה, לכן כל הדמויות ממתנינים למלך המוות לגאול. לכן, הדמויות הללו התיישבו במוות איטי על מיטת בית החולים, ונמלטו מהמוזרות והאכזריות של הזמן. גישתו של עמיחי במחזה זה מבחינה בעיקר באנושי ובכללי שבתוך הדברים פנימה. באותו חלק שאינו תלוי לא בזמן ולא במקום, כלומר , באדם ובמצבו בעולם בלבד.

"הנרייטה : ..... זו בשחור , זוהי גברת גרינפלד האלמנה. משום מה אינה מדברת עמי מאז מות בעלה . הוא היה חבר של אביך. וזה האיש הישן על הכיסא המתקפל , דוקטור ריגר רופא השניים . גם הוא הכיר את אביך. בשבוע הבא ינתחו אותו בניתוח של עניין גברים. תשעה קרוביו מתו שם ונשאר יחיד. עכשיו התעורר. גםשלושת אחיה של גברת גרינפלד נשרפו. יש לה אחות בארגנטינה, אך היא אינה כותבת . יותר מתה מן האחים המתים.

הנס : וזה הגיבן .... שם? נדמה לי כי הביט אלינו , נדמה לי שהו מתכוון לבוא.

הנרייטה : זה מר לוין , אינך זוכר? חייט היה . חליפה קטנה עשה לך כשנכנסת לבית הספר. שני בניו נורו ביום אחד." <sup>(18)</sup>

במחזה זה הזיכרונות הם עמוד התווך הבסיסי של יצירתיות, עם הקונוטציות המרמזות והאסתטיות שלה. הוא מבטא הזונות, מחשבות ורגשות. זמן אישי הוא זמן פסיכולוגי הכפוף לתנועת הלא מודע ולנתוני המצב הפסיכולוגי. הוא לא נמדד בסולם זמן מציאותי, אלא נתון בניתוחו למצבים הרגשיים שחוותה הדמות בעבר. מכיוון שזה זמן גומי, נתון להתרחבות והתכווצות לרגש ולמצב הפסיכולוגי והרגשי, מכיוון שהוא משפיע על בניית הדמות מבחינת גורמי זמן חיצוניים מבחינת התנועה והקשר עם אחרים. אך זמן זה מקושר למקום ומזדהה עימו, שכן בית הקשישים על כל חלקיו ומרחביו מגלם את הניכור וההסתיידות של הזמן שלא הצליחו להשיג את האיזון הפסיכולוגי והפנימי של הדמויות שברחו ממנו וקלטו את עצמן. -זמן שהזין חלומות וזיכרונות, הזמן בבית הקשישים הוא אובדן, ניכור, אובדן ופחד מהאלמוני הבא, שסיוטיו הם מוות. אז מה שה"עצמי" חושש יותר מכל בגלותה זה מוות רחוק מהמשפחה ומהמולדת. זו התחושה ש"המספרת" חיה אחרי מות משפחתה, שבילה אותה זמן לבד ומבודד, והיא אומרת על מצבו של מר לוין:



"הנרייטה : הוא הולך לראות אם נתקבלו מכתבים בשבילו. יום – יום הוא הולך לראות לפני הארוחה , ויום – יום אינו מקבל אף מכתב אחד . כולם מחכים לפעמון האוכל. גן עדן של רוחות רפאים. טוב שבאת, הנס. איך זה להיות שוב בזינגבורג, עיר הילדות ? מה ראית כבר? הנס... אל תללון בבית מלון של גרמנים, לוכל ללון כאן. מתיד מתפנה כאן חדר . מתים"<sup>(19)</sup>

הניכור הזמני נחשב לאחד הדברים המסתוריים. הקשר בין האדם לזמן מעורפל יותר מהקשר בינו לבין המקום. כתוצאה מכך, ההשפעה הפסיכולוגית שלו עליו מעורפלת יותר, שכן אדם עשוי לראות או להרגיש דבר מסוים עם אחד מחמשת החושים או יותר מחוש אחד, בעוד שתחושת הזמן זקוקה לחוש האינטלקטואלי או הנפשי<sup>(20)</sup>. הזיכרונות במחזה זה תופסים מרחב גדול וחשוב, המציף את ההווה הנרטיבי, שמרחבו מצטמצם בהשוואה לעבר זה. מכיוון שהוא "גורם חיוני וחשוב בגיבוש האישיות האינטלקטואלית והפיזית, – בגלל הזיכרונות והעמדות שהיא מאחסנת שממלאים תפקיד חשוב בהשפעה על תנועת האישיות בזמן הנוכחי ושליטה בעתיד. מן הראוי לומר כי עיקרו של המחזה בתיאור השואה שהיתה, ואשר אחד מסימניה הבולטים הוא אותו טבח מרד של הנאצים חסר תכלית. העבר הכואב הזה מהווה נקודת מפנה מכריעה בחייה של הגיבורה, שהייתה עדה לשינוי רדיקלי ולהפרדה בין שתי פעמים בין עבר נורא שרק חי בזיכרון, לבין הווה כואב וקשה בבית האבות. המספרת מעלה את אירועי העבר המגלמים את סיפורה ואת סיפור עמה, מפני שתקופת הנאצים היא אחד המדדים הכרונולוגיים הנרטיביים הזכורים ביותר, וה"מספרת" העידה עליו בבירור במחזה. הזיכרון חווה אותו מחדש ומעורר את דימויו בהווה, מנסה להבין ולהטמיע את אירועיו , גם הסביבה הגרמנית בזינגבורג רוויה זכרונות ועדויות מן העבר הנאצי , דרך העבר הזה הוא מבטא מציאות היסטורית ופוליטית המגלמת את סבלם של היהודים בתקופת השלטון הנאצי בגרמניה ואת הבהלה, הפחד והמוות שהכילו בכל מקום. הנרייטה מזהירה להנס בגור באחד המלונות , מפני שהיו מרכזים ועדים לעינויים היהודים ואכזריות המשטר הנאצי והשיטות הברבריות שלו :

"הנרייטה : אבל קודם תשאל את ד"ר ריגר באיזה, במלון " הורדים " היה הבן איש אס.אס. במלון 'המלכים' היה אחיו של בעל הבית אחד מאנשי הגסטאפו , במלון 'הפעמון' החזיקו יהודים במרתף לפני המשלוח האחרון"<sup>(21)</sup>

אך הזיכרון המפוזר לכל עבר אינו תלוי בעבר הרחוק הזה ועומד איתו, שכן הוא משחזר תמונות של עבר אחר שונה מקודמיו. זהו עבר עדכני המוביל לסבל המציאות בו ה"עצמי" מתקיים יחד בהווה. זהו העבר ממנו "האני" בורח אך נשאר רודף אחריו. זה הזמן בו הזיכרונות הופכים לתמונות המסופרות על ידי הזיכרון המציפים את ההווה הנרטיבי של המחזה. מכיוון ש"עצמי" נקלט בזיכרונות העבר ועקב אחריהם בהווה, כדי להימלט מכאבו וממרירותו, המגלמת את אובדן המולדת והניכור בגלות, היא שואבת מן העבר תמיכה רוחנית כדי לעזור לה להיות את ההווה שלה וליצור עולם חדש שעליו משקפות שאיפותיה ותקוותיה, הנס ניקט מלכתחילה עבדה של חולשה, מסתתר מאחורי פולחן של נוער, אך הוא מבין את סטריליות ההווה הנרטיבי המידרדר וקורע אותו אינו תלוי בו, ולכן הוא מבקש עזרה מהעבר ומהעתיד, לשבור את המונוטוניות והנוקשות של ההווה, וליצור חוסר איזון בתנועת הזמן הקבועה, שדרכו מגולם המאבק של העצמי נגד הזמן נגד ההשמדה. דבר זה גלוי בשיחתו של הנס עם האחות תריזה בזמן צלצול פעמוני הכנסייה :

"הנס : זהו הדום.

תרזה : אתה זוכר הכול.

הנס : אינני זוכר, רק האוזניים זוכרות, הזכירה מתחלקת בכל הגוף: פעם אף , פעם יד , פעם פה , ולעתים רחוקות זוכר כל הגוף . רק הלב שוכח."<sup>(22)</sup>

דיאגנוזה זו של מצב הגרמנים בזמן התקופה הנאצית, היה אזהרה חמורה שנחשבת עיקרו של המחזה, מי שיודע לקרוא את המחזה כראוי יבחין בדבר על נקלה. הוא רק צריך לרצות להבחין בהם. הסיבה לשינויים הנוראים בחברה הגרמנית אז נעוצה לפי המחזה, באמונה העיוורת של הבריות בנאצים. גם אם לא נהיה סבורים כי שאלתו של הנס היא הפתרון הרצוי לנו להבין ללבה של האחות תרזה אשר ברחת ועזה את הכל מרוב ספקית ואולי עקב הרגשת אשמה ונקיפות מצפון על מעשהיה של הגרמניים. כבר ראינו שיאוושה של תרזה מן העבר אינו מוחלט, אף על פי שעדיין מקנן בה אימון מה, חשה היא בסכנות הטמונות בעבר. הם במלים אין לבטח עוד. הכיבוש וההשתלטות משמעותם כביכול הם בבחינת תחילתו של שיגעון. יחס זה של חוסר אימון בחברה הגרמנית בא לידי בטוי החזק בסיפורה של תרזה, גם מאבק פנימי היה גדול בקרב האחיות הזקנה (תריזה) נגד בני עמה. עם זאת, נוהגת אותה זקנה בכל דבר במין אשמה אירונית ועוקצנית. והנה לאחר המלחמה עם הניצחון נחלה הזקנה כבוד אירוני, ניתן לה מקום לא ריאלי בבית האבות. חלפו שנים. שינוי גדול חל בחיי הזקנה. עתה באה תקופת האכזבה. המתארת את חייה והבחירתה לגור בבית האבות של יהודים. יהודה עמיחי השתמש בזכרונות האחר, כלומר, יצירת זיכרונות ביטחוניים בדיוניים. הדמיון כאן הוא מושיע וכלי מתחדש ללא הרף התורם להתגבשות העלילה בהתאם לשאיפותיו של הסופר וחזונו לחדשנות והתנסות.

"הנס : מדוע את כאן ?"

תרזה : משום שאיני יכולה להיות בחוץ, כולם עשו ממעשים נוראים לא ריאתי הרבה, כי עיני חלשות, אבל אני יודעת, עיני חלשות כעיני יצחק, ואני מחפשת את אלה שמגיעה להם בברכה. לכן אני כאן בבית הזקנים היהודיים... כולם היו אנשי סדום. זה שחל יהודים וזה דחק. זה רשם, זה הלשין, זה הסגירוזה סגר. זה חצם על הפקודה, וזה מכר להם לחנק. זה שלח גדרות תיל, וזה נהג את הקטר למזרח. זה ראה ולא שמע, וזה שמע ולא ראה. עיניים להם ולא יראו. עיר יפה יש לנו, הנס, עיר יפה היא זינגבורג ואנשיה רעים"<sup>(23)</sup>.

הילדות מגלמת את התקופה הרחוקה והמבריקה, שבה המולדת האבודה, רוזנברג, הכוכבים המנצנצים שלה, והזיכרונות האינטימיים שלה שנחקקו היטב בזיכרון. כיוון שהזיכרונות קשורים ביותר לנשמה והכי קרוב אליה, והקרובים אליה ביותר, בפליטת השמחה ומתמודדים עם טובת ההשמדה שרדפה את העצמי כתוצאה מתסכולי ההווה, הם זיכרונות מילדות, שכן הם שלב התמימות והטוהר בו אין התנגשות בין העצמי למציאות המרה, והעלאת הילדות התמימה נדחקה אליו על ידי האכזבה והכאב הנוכחיים. מכיוון ש"המספרת" גברת רוזנברג רצתה לזכור את בתה בילדותה, היא לא הצליחה להסתגל לתקופת הגלות הענייה, למצוא "זמן ילדות" זה הצלה עבורה מרוע הזמן ותחושת השמדה שמייסרת אותה, כאילו על ידי חזרה לילדות, התריסות עם הזמן והחזרתו לאחור, לחיות מחדש בזמנה רווי הרצון לחיים, הזמן המשוחזר הזה הוא לא רק ניסיון להסביר את העבר והעתיד, אלא עבודה זו מייצגת ניצחון אמיתי על רוע הזמן, והנה הנס שלנו זוכר שם זה רק ממרחקים. משהו מלפני זמן רב. והדברים ברורים לכל, בעולם החדש אין אביב עוד, לא התנדבות ולא רצון חפשי. המוקד של אותם זכרונות ילדות היא לורה, אהבת וזכרון ילדות, זוהי תקופת הילדות שבה התמימות וההתחלה לגלות כל הרפתקאות חדשות ומרגשות ואינסופיות, אין מקום לעצב, כאב והתנגשות עם המציאות הקשה. לורה בתם של משפחת רוזנברג ובירתו של הנס אינה עוד, הוא משחזר את משחקו עמה לפני המלחמה בהשתתפות אביה :

"אדון רוזנברג : לורה כבר לא חיה , הייתם משחקים.

הנס : משחקי בנים! חזקה היתה ושיחקה בשוטרים וגנבים ובאינדיאנים. הופענו יחדיו בהצגת בית הספר. היא היתה כיפה אדומה . ואני הייתי הזאב . אני זוכר שנפלתי מן המיטה. המבוגרים צחקו וגם לורה צחקה, עד שהבקבוק והעוגה נמלו מן הסל.

גב' רוזנברג : לא. היא שיחקה בהצגה אחרת , היא היתה רבקה ליד הבאר.

הנס : נכון! ואני הייתי אליעזר והדביקו לי זקן ארוך.

אדון רוזנברג: וגם שיחקה את חנה ושבעת בניה.

הנס : ואני הייתי אנטיוכוס הרשע<sup>(24)</sup>.

דומה, כי די בדוגמאות אלו כדי להראות שהסיפור אינו מצטמצם בנושא השואה בלבד, אלא מקיף הוא עולם אנושי רחב. מימד זה מעמיק עוד יותר באמצעות הנסיגות הרבות לעולם הילדות שעל אף היותו אידילי כמעט. יש בו גם מן המאיים, כפי שמשמע מדבריה של הגברת רוזנברג על מעשיהם של הנאצים ועל המלחמות, או מן הסיפור על החיים במחנה הריכוז הנידח והאפל של האחוזה, לאחר עליית הנאצים לשלטון ב-1 באפריל 1933, גרמניה הייתה עדה לתחילת הרדיפה אחר היהודים, בקריאה ל"חרם על היהודים" ולא להתמודד איתם. וגם מעשי אלימות והשפלה ללא קשר לחוק, כעבור כמה ימים התקבל חוק לפיו סלק את היהודים מתפקידם הציבורי.ב(ליל הבדלוח)<sup>(25)</sup> זיכרון בעבר הופך לשם נרדף לאובדן ומוות בעיני העצמי "רחוק מהמולדת וההורים הנעדרים, והזמן נושא משמעויות סותרות בקשר שלו למקום, משפחת רוזנברג לא איבדה במחנה הריכוז את יכולתה לצחוק ולישון בשלווה ובביטחון האופייני בבית האבות, אלא שהחיים איבדו את משמעותם וקיבלו משמעות שונה לחלוטין. האדון רוזנברג משחזר את רייאתו האחרונה לבתו לורה בחיים אחרי תקיפת הנאצים לביתם בתחילת חודש נובמבר 1938:

אדון רוזנברג : בנובמבר 1938, הנאצים פורצים לדירה שלנו דרך החלון חדרו, ומתחת לחלון ישנה לורה, כל השמיכה היתה מכוסה בשברי זכוכית ורק בנס לא נפגעה ונשארה במיטה כששלחו אותי למחנה הריכוז. אני רואה עוד את פניה על הכר<sup>(26)</sup>

הנוקשות של ההווה חשפו את תחושת "גברית רוזנברג" של הזמן האיטי והכבד בבית האבות המגלם את המשמעות של אובדן וניכור , ותחושת ההשמדה שמכלה את הנשמה והגוף, היא "ההכחזה ההדרגתית של שמחת תחושת החיים בכל יום חדש." ריקנות החיים, חוסר משמעותם וחוסר ההתחדשות בהם, העצימו את תחושת היראה והסבל של הזמן בעת כיסוי הכתיבה והמונוטוניות, הזמן מאט ומתרחב בעצב, כדי להאיץ ולהצטמצם בזמנים של שמחה ואושר, מכיוון שהוא קשור למצב הרגשי של "העצמי", דמות המונוטוניות והשעמום המאפיינות את חייו של "המספרת גב' רוזנברג בבית האבות לכאורה, גרמו לה להרגיש את המוזרות והפחתה של הזמן, שאיבדה את חיוניותה וזרימתה כיוון שהיא זמן השוכן בנשמה ומכניע את הנפש הפנימית על בסיס הדמיון והלא מודע. לכן משפחת רוזנברג חיים עדיין, מתוך אלם וזרות, מייצגים גם הם "עולם של רפאים". משפט חיווי זה , המגלה אורח חשיבה וצעקה מרה של גברת רוזנברג , הוא המשפיע השפעה מכריעה על חייהם וורלם של משפחת רוזנברג עקב מותה של לורה, וכך ממשיכה גיברת רוזנברג במתן איפורמציה גרידה על אותו מקרה מיוחד שירע בחייה ( מותה של לורה )

גב' רוזנברג : .... לורה חלתה בטיפוס המעיים, כשעתיים אחר השחרור , "אמרתי לה: לורה קומי, קומי! ולא שמעה ולא קמה.

גב' רוזנברג : ובא קצין רוסי ורמז לי שכבר מתה. לבסוף שכנעתי אותו שאין זה נכון, שיאמין שהיא עודה בחיים ובעצמי ידעתי שהיא מתה. תמכנו בה, מזה ומזה, והלכה בינינו כמו לחופה, כלת השלג הלבן. רגליה נשרכו בשלג ועשו בו פסים כהים כמו מזחלת וידענו שנינו שהיא מתה. אז נפלה הסיכה הזאת לשלג, ובא מפקד גבוה של הרוסים וצעק על הקצין הצעיר, וגם הוא צעק וגם אני צעקתי ... יש לך אישה הנס? תן לה את הסיכה" (27).

הדמות קשורה לזמן, בצורה זו משמעת ודיאלקטית, שמקבל את העמימות שלה מעומק וגמישות הזמן, קטגוריית הזמן מעוררת ויכוח עמוק כיוון שהוא הפנים האחרים של היקום, שכן הוא ציר היקום והחיים ומוקד חיינו הפנימיים. והדחף הנסתר של הרגשות שלנו והתנודות הפיזיות והפסיכולוגיות שלנו, "המחזור המכני בו חי השעון אינו הזמן האמיתי שנע בקצב אחד, אלא משנה את מהירותו בהתאם לקצב המציאות הפסיכולוגית שלנו" (28).

עצב מאט את הזמן והשמחה במהירות, ואדם מבין את קיומו בתוך הזמן, אך קיומו, חייו ואירועיו הם שמעניקים זמן לחיים, הוא נותן לו תנועה מכיוון שזרם הזמן יפסיק בעולם נטול חיים. "הזמן הוא זרם אינסופי של אירועים. זרימה זו היא שינוי כנה ממה שהוא קיום, אלא הקיום עצמו" (29). מהי הסכנה שבזכרון? השחתתה את האנושי שבאדם. העימות של ההווה עם העבר, עם הפשוט והאנושי, מתגלה בתחילת החלק המסכם של המחזה. הנס והנרייטה דודתו מטיילים יחדיו בבית האבות. לידם חולף הזקנים המחכים לאורחים וקרובים שלא יבוא, הבא הוא רק המוות במדים שחורים ובלי רחש. המתפרץ קדימה כרוח רפאים, וסולל דרך להשמדה". כאן באה השוואה בין העבר בזמן השואה להווה טעון הכאב. פעמוני הכנסיות המצלצלים תמיד, עם שריקות הרכבות, הם בערך הזמן, ויש הבדל בין תפיסת הזמן לשיטת תפיסת המקום, מכיוון שהזמן קשור לתפיסה פסיכולוגית, באשר למקום, זה קשור לתפיסה החושית, והתפיסה הפסיכולוגית עשויה ליפול על הדברים המוחשיים כדי להבהיר ולבטא אותם, ובכך לגעת בפעולת הזמן בדברים הפיזיים מהידרדרות והריסה. הנה לכם קדמה. והדברים עתיקים. כבר כאביה של הנרייטה, בצירה את התמונה הדמיונית "הרכבת" גילה, כי בתוך האוויר רווי העשן מתמזגים הקטר. גוש האדם חרותו אבדה לו, משועבד הוא למכונה. היא תיארה גויס זה במצב כמעט סטאטי, בהתפרצותם הנוראה והמאיימת לכלות את הכל. כאבים אלה, מה גדולם, מה תפארת, מה עוז ומה טוב יש בהם, בכל העולמות, בכל הגלאכסיות, בכל הבריאה, הכאבים הנוראים האלה מפני מה נבראו, מפני מה ולשם מה? שאלות אלה היה המחבר שואל אותן הנס לתרזה, וכאמור הרהורים אלה אשר מהרהר הנס המזעזע בינו לבין תרזה והם נמסרים מפיה בנוסח הדיאלוג, אולם אפשר להניח כי אלה הם דבריו של המחבר, בחוסר הבירות שבתצפית הראות ובעוצמת הביטוי של הכאב והצער, ניתן לראות כוונה מפורשת לטשטש את הגבול שבין הנס לבין עמיחי ולמזג את ראייתם:

תרזה : חשוב אתה שתרגיש בטוב סין אלה שלא היות במחנות? "השאר אותה היא חיה בעברה. מן העבר באה ואל העבר תשוב" (30)

עצם הקושי לפסוק מיהו המדבר האמיתי בקטעים האחרונים של המחזה, שהם מהחשובים ביותר, באשר צופנה בהם תפיסת עולם פילוסופית מיוחדת, מעיד על ערבוביה מכוונת. דבר זה מחזיק את טענתי כי עמיחי נוקט גמישות ואינו מקדקד בהיצמדות לנוסח דרמי אחד לגבי אותה סיטואציה דרמית, אלא צופה הוא בכל פעם מזוויות ראייה אחרת ההולמת את הבעתו הפנימית, זאת בהתאם לתחושתו האמנותית הרגישת. כשם שאין מעבר חיצוני בולט בין הזכרון לבין ההווה, כך מיטשטשת לגמרי לקראת סוף המחזה, זווית הראות של המסופר, דומה שהמחבר נוטל כאן את חוט המחזה וממשיכו הלאה בעצמו. אולם מוטיב הרכבת המעביר אנשים וסחורות שהזקנה ממשיכה לצפות, מביא אליה גם תקוות מן העולם. זה היה למעשה מצבן של "המשפחות הוותיקות היהודיות או

במיוחד השרידים מהם בבית האבות. אמונתה התמימה של הנרייטה לחזור לעבר ולהמתין את הבעל הנעדר היא מעין תחושת הקרבה שבין האידילי לטראגי באה כאן לידי ביטוי מוחשי למדי. השאלה המתבקשת מאליה היא: האם אנו היום חכמים יותר? האם חדלנו להאמין בחזרה המתים? האם בימינו היא חדלה להיות מסוכנת? תוספת קולות וצלצולי הפעמונים היא מעין תגובת המספר על המעונין כאן בשני דברים: (א) הדגשת זיקת הגומלין הממושכת שבין הזכרונות הנוראים לגיבורתו הנרייטה, (ב) עצוב כמה מתכונות המחבר עצמו בדמותו של הנס. "איך אפשר, מהרהרהו, איך זה עולה בקנה אחד? מנגנים צלצול ושריקה טובה. זה כל כך ומזכרים דברים מזכרים כל כך, אה. לפעמים אין זה כלל דבור של בני אדם, אלא יללות וצעקות של אנשים עלובים! דבורים כאלה. קולות כאלה – היו שומעים בימים ההם". הנרייטה בורחת מהעולם לבית הזקנים. מקלט בטוח כביכול מן הציוויליזציה הקמה על האדם. הזמן, שנחשב חווית עומק רוחנית וביוגראפית, מחזיר אותו לשם, וכן הצורך לממש את הזהות האישית כתהליך וכרצף שבזמן שבין ילדות לבגרות. הנס רוצה לחלץ את הנרייטה מה'שאל' שנמצאה בו, אך הנרייטה סירבה, למרות המרירות והאכזריות של כמה זיכרונות, הם נשארים אינטימיים יותר בהשוואה לסבל והדיכאון של ההווה, ימיה חולפים דומים שוב ושוב, ומגלמים את המשמעות של אבוד ואת התחושה המתמדת של שייכות למקום, לכן, הזכרונות תופסים מקום גדול במחזה וממשיכים עד לסיומו, שכן הזמנים חופפים ומתערבבים בהתאם לקצב הזמן הפסיכולוגי הפנימי של הדמות. ערב אחד באשר קולות הפעמונים מתבגרים, היא מסתכלת בתחנת הרכבות, וקולותיהם ההמשיכות הנס ביקש ממנה לבוא איתו לירושלים, הוא הסתכלה אל החלון, אל האוויר, ונופחת נפשה ואומרת:

**הנרייטה: אינני ... הנה הרכבת ... אתה שומע ... רכבת משא ... באותה הרכבת שלחו את כולנו, אני צריכה להישאר, כי אני יודעת את כל הזמנים של יציאת הרכבות, אני צריכה להישאר. אמנם יש הנהלת רכבת, שיודעת גם היא את לוח הזמנים, אבל אני צריכה להישאר, ומלבד זה, הרוזנברגים זקוקים לי, איך ידברו זה עם זה?  
הנס: הנרייטה, בואי!**

**הנרייטה: ואולי רודולף ישוב יום אחד. מה יגיד אם לא ימצא אותי? ... לך לנהר, הנס.** (31)

לא נוכל לסיים את המחקר בלי לרמוז לפחות על הקשר שבינו לבין הספרות שעשויה היתה להשפיע עליו. ספרות השואה, אותה נסיעה חסרת תכלית. העדר יכולת או רצון אצל הנס להיחלץ את דודתו הנרייטה מן המצב האבסורדי והבלתי מובן שנקלע אליה, קרובים ביותר לאווירה הקאפקאית. כמעט שאפשר לומר כי לפנינו "זאב ערבה" הנרדף בידי עצמו, אך בלא אותם סממני המין הרבים שהסה עשה בהם שימוש נרחב. לאווירה קודרת זו מצטרפת כמובן אימת העבר הדומה בהרבה למתואר אצל ג'ורג' אורוול. עם כל זאת ברור כי אין לפנינו חיקוי, אלא מעשה יצירה אשר הצליח ליצור מזינה, שממנה עולה דבר אמנות חדש, משהו שיש בו מן המיוחד והעצמי המאפיין אותו בלבד.

**סיכום**

באמצעות המחקר שלנו על מחזה " פעמונים ורכבות ", הגענו לתוצאות הבאות:

- 1 - תופעת הזכרונות נכנסת למרקם המציאות האנושית, החברתית והפסיכולוגית שלנו, ואם איננו מודעים לה ישירות, פעולתה נותרת יעילה ובסיסית בחברותינו באופן כללי, ואותם ניסיונות שנעשו להבהיר את מושגם וסיבותיהם הם רק ביטוי פשוט למהות האנושית המורכבת ולאופן שבו ניתן להיות נסיבות שונות, על פי רצוננו או מחוץ לרצוננו, זה עוזר לנו להתרחק מהמהות שלנו בדרך כלשהי.
- 2 - מערכת היחסים של הדמות עם המקום גילמה התגלמות ייחודית, שכן המחזה נשלט על ידי תחושה של אובדן מקום וניכור, המקום הוא כמעט הדמות הראשית במחזה זה. מכיוון שהוא נושא קדושה מיוחדת לאלה שנעקרו בניגוד לרצונם.
- 3- הכותב עבד על מנת לשבור את הזמן ולהפריע לקצב הקבוע שלו עקב פיזורן של הדמויות, מפני שהדמות חיה במצב נורא המחיה הקשור למקום; עמדתה בזמן משתנה, כשהיא בורחת מההווה הכואב שלה, כדי להחזיר את זיכרונה לחיבוק העבר הרחוק, עם זאת, לא תתעלם מאירועי העבר, שהיה רגע קו פרשת מים בו העצמי שאיבד את האהובים לגמרי. ליצור, בתורו, הווה מובס ומנוכר, שגורם לה לברוח ממנו לעבר זיכרונות, מנסה להתגבר על האכזבה והמונטוניות של ההווה.
- 4 - המחבר השתמש בשפה פשוטה, עמוקה, פיוטית ומרמזת, מלאת חרדה ורוויה במתח ושיבוש אנושי, והעביר לנו את המציאות המנוכרת הטרגית שהדמויות חוות. זה מגלה מיומנות לשונית משוכללת שהכותבת טובה בה, באמצעותה היא יכולה להשיג תקשורת עם הקורא ואת האינטראקציה שלו עם אירועי המחזה.
- 5 - בתחום המשמעותי אנו נמצאים כאן ליד המובן הכפול, ההיסטורי והאלגורי, הרמזים האלגוריים ( הפעמונים והרכבות) עושים הצגה לזמן, עבר - זכרונות - הווה המתמוטט בפני הזכרונות, שקם עליו לכלותו, המחזורות ההיסטורית של שואה משתלבת במחזה, כאשר נקודת המבט נעלה מגורל עם לגורל היסטורי.
- 6- פגישתם של הנס והנרייטה מתרחשת על רקע הזכרונות ומסע. הרכבות הן, לכאורה, הזמן המשתנה והממשיך שאינו חוזר, אולי הפעמונים מטאפורה של המסע והמקום, הנרייטה טיפוס מצויין של שרידי השואה, והיא שטופה ועדה על מעשיהם של הנאצים.

**Abstract****Memories in the Modernist Hebrew play (Bells and Trains) as a model****By Ali mohammed rasheed**

This research seeks to determine the nature of the relationship that brought together writing and memories, These memories have given the play (Bells and Trains) a new life, and brought it from one mold to another , And she re-drawn and produced it through words and imagination, and since they are important dramatic keys, they gave the writer the ability to maneuver.

This play embodies part of the writer's suffering and an important part of his life It represents a journey into memories of the past through which the writer tried to narrate events that he lived and knew from his friends and relatives, It is the events of the Holocaust and its repercussions on the psyche of the Jews. This play is like a journey in memory with many feelings of sadness, anxiety and tearing, It was also marked by a bitter complaint that made her live in dire memories. This study attempted to trace the suffering of the main character and the rest of the characters from cases of alienation And its reflection on the psychological and emotional state of the self that the writer embodied in a distinct artistic embodiment clearly revealed the nature of the relationship between the real world and the dream world of the characters. And because of its conflict, contradiction, frustration, loss and alienation.

**Key words:** memories, bells and trains, Yehuda Amichai.

**الهوامش:**

- 1 - بنيامين ، يوتن (2008) ، [مشחקי זיכרון : תפיסות של זמן וזיכרון בתרבות היהודית](#) ، يروشليم ، مكوون وون لير، عم' 16.
- 2 - آييل ، نيצה ؛ رايكنستل ، يعل (2008) ، [חוכמת הזיכרון המעשי : המדריך המלא לאימון ולשיפור הזיכרון](#) ، يروشليم ، هוצات آريه نير. عم' 211 .
- 3 - ش. عم' 212 .
- 4 - أسامة سمير حسين ( 2011). الاحتلال الالكتروني ( الأسباب و الحلول ). ط1. الجنادرية ص 83.
- 5 - أدلر ألفرد (2005). معنى الحياة. ترجمة: عادل نحيب بشرى. المجلس الأعلى للثقافة. القاهرة . ص 211.
- 6 - غبسون ، نايجيل (2013)، فانون والمخيلة - بعد الكولونيالية، بيروت: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات. ص 56.
- 7 - أدلر ألفرد ( 1944 ). الحياة النفسية.. ترجمة : محمد بدران واخرون لجنة التأليف و الترجمة والنشر. القاهرة. ص 56.
- 8 - صديقي ، عبد اللطيف (1995) ، الزمان وأبعاده وبنيته، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، بيروت، ط1. ص 128.
- 9 - القصر اوي ، مها (2004)، الزمن في الرواية العربية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت ، ط1. ص 21.
- 10 - المصدر نفسه، ص 22.
- 11 - שאנן ، آبراهم ( 1978 ) ، ملون הספרות החדשה העברית והכללית ، תל אביב ، הוצאת " יבנה " ، عم' 567 .
- 12 - موكد ، غبريال ، (2006) ، آربעה مشورريم - دبريم عل يهودا عميحي، נתן זך، דוד אבידן ויונה וולך، סדרת אוניברסיטה משודרת، בהוצאת משרד הביטחון - ההוצאה לאור. عم' 223 - 224 .
- 13 - זנדבנק، שמעון (2002)، מזשיר לשירה ، כתר ספרים، عم' 287 .
- 14 - עמיחי ، יהודה (1968) ، פעמונים ורכבות، מחזות ותסכיתים، يروشليم: הוצאת שוקן. عم' 13.
- 15 - ش. عم' 15.
- 16 - Rashed, Ali Mohamed. (2020). "The homeland in the product of Sami Michael Ali Mohamed Rashed." *Journal Of Babylon Center for Humanities Studies* 10.3, p. 65.
- 17 - עמיחי ، יהודה (1968)، ش. عم' 28 - 29 .

- 18 - שם , עמ' 11 - 12 .  
 19 - שם , עמ' 12 .  
 20 - יחי , העבד אלה (2005) האגטרב , ערסע טחיליע לשיכסיעס טאהר בן גלון הרואיע , המוססע הערביע ללערסעס ונלשר , בירוט , ע.1. ע.28 .  
 21 - עמיחי , יהודה (1968) , שם , עמ' 28 - 29 .  
 22 - שם , עמ' 18 - 19 .  
 23 - שם , עמ' 21 .  
 24 - שם , עמ' 22 .  
 25 - פרנגל , עניאל (1998) , בין הלם ללגובה : העיבור היהודי ומוסדותיו בעקבות פרעות נובמבר 1938 , בשביל הזיכרון , ירושלים , מוסד ביאליק , עמ' 23 .  
 26 - עמיחי , יהודה (1968) , שם , עמ' 22 - 23 .  
 27 - שם , עמ' 24 .  
 28 - עדיקי , עבד اللطيف (1995) , מוסר סאב , ע. 176 .  
 29 - יחי , העבד אלה (2005) , מוסר סאב , ע. 112 .  
 30 - עמיחי , יהודה (1968) , שם , עמ' 28 .  
 31 - שם , עמ' 24 .

#### המקורות

#### הערביים

1. אדלר אףרד ( 1944 ) . الحياة النفسية .. ترجمة : محمد بدران واخرون لجنة التأليف و الترجمة والنشر . القاهرة .
2. אדלר אףרד (2005) . معنى الحياة . ترجمة : عادل نحيب بشرى . المجلس الأعلى للثقافة . القاهرة .
3. أسامة سمير حسين ( 2011 ) . الاحتلال الإلكتروني ( الأسباب و الحلول ) . ط1 . الجنادرية .
4. عديقي ، عبد اللطيف (1995) ، الزمان وأبعاده وبنيتة ، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر ، بيروت ، ط1 .
5. غبسون ، نايجيل (2013) ، قانون والمخيلة - بعد الكولونيالية ، بيروت : المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات .
6. القصر اوي ، مها (2004) ، الزمن في الرواية العربية ، المؤسسة العربية للدراسات والنشر ، بيروت ، ط1 .
7. يحيى ، العبد الله (2005) الاغتراب ، دراسة تحليلية لشخصيات الطاهر بن جلون الروائية ، المؤسسة العربية للدراسات والنشر ، بيروت ، ط1 .

#### העבריים

1. אייל , ניצה ; רייכנטל , יעל (2008) , [חוכמת הזיכרון המעשי : המדריך המלא לאימון ולשיפור הזיכרון](#) , ירושלים , הוצאת אריה ניר .
2. בנימין , יותן (2008) , [משחקי זיכרון : תפיסות של זמן וזיכרון בתרבות היהודית](#) , ירושלים , מכון ון ליר .
3. גילברט , מרטין (2007) , ליל הבדולח , כרוניקה של חורבן , תל אביב : הוצאת ידיעות ספרים .
4. זנדבנק , שמעון (2002) , מזשיר לשירה , כתר ספרים .
5. מוקד , גבריאיל , (2006) , ארבעה משוררים - דברים על יהודה עמיחי , נתן זך , דוד אבידן ויונה וולך , סדרת אוניברסיטה משודרת , בהוצאת משרד הביטחון - ההוצאה לאור .
6. עמיחי , יהודה (1968) , פעמונים ורכבות , מחזות ותסכיתים , ירושלים : הוצאת שוקן .
7. פיינגולד , בן עמי ( 2012 ) , השואה בדרמה העברית ( סוגיות , צורות , מגמות ( 1946 - 2010 ) ) , תל אביב , הוצאת הקיבוץ המאוחד .
8. פרנגל , עניאל (1998) , בין הלם ללגובה : העיבור היהודי ומוסדותיו בעקבות פרעות נובמבר 1938 , בשביל הזיכרון , ירושלים , מוסד ביאליק .
9. שאנן , אברהם ( 1978 ) , מלון הספרות החדשה העברית והכללית , תל אביב , הוצאת " יבנה " .
10. שקד , גרשון (1972) , גל חדש בספרות העברית , תל אביב : ספריית פועלים .



**האנגליים**

1. Rashed, Ali Mohamed. "The homeland in the product of Sami Michael Ali Mohamed Rashed." *Journal Of Babylon Center for Humanities Studies* 10.3 (2020).
1. Zobe, Alaa A., and Ali Mohamed Rashed. "Read in the novel" trumpet in the valley" to Sami Michael." *Journal Of Babylon Center for Humanities Studies* 10.1 (2020).